

GJALLARHORNET

Utges av Svenska Arkeologiska
Samfundet

Årgång 25. Nr.2. 2005

ARKEOLOGI I TÅGERUP OCH UPPÅKRA. TVÅ PLATSER MED OLIKA HISTORIER.

Före Svenska Arkeologiska Samfundets årsmötesförhandlingar i Lund 19 april hade Samfundet ordnat med ett intressant föreläsningssprogram på tema "Arkeologi i Tågerup och Uppåkra. Två platser med olika historier". Programmet sammanfattas ytterst kort i det följande. Föreläsningar liksom årsmöte ägde rum på Antikmuseet, skulpturhallen, i Lund i strålande vackert vårväder.

Per Karsten inledde med att tala om "*Aspekter på Tågerupsundersökningen – vad har vi lärt oss?*" Tågerup är en av Nordens största mesolitiska boplotsutgrävningar. Ett stort antal fornlämningar påträffades, när Västkustbanan byggdes. Tågerup – en kustboplatz - ligger långt inne i en forntida fjord. Boplatzen var täckt av upp till 14 m gyttja. Utgrävningen omfattade ca 4000 m². Här påträffades hus, hyddor, stora vindskydd och gravar. De sistnämnda var en överraskning. Fem gravar grävdes.

Intressanta fynd påträffades – förutom bennålar, pilspetsar mm också en 9 m

lång, bearbetad stång samt en käpp med spets av hjorthorn för produktion av flintspån. Ett yxskaft var mönstrat med ett stort antal romboider. Ca 25 000 skrapor och hyvlar grävdes fram – vittnesbörd om ett slags industriell produktion på platsen.

Boplatzen nyttjades året runt och hade uppenbarligen en modest befolkning under Kongemose-tid och en stor befolkning under Ertebölle-tid, från vilken tid många gravar finns mot endast en handfull från Kongemose-tid. Benrester från Kongemose-tid utgörs till 70 % av kronhjort, medan allt tänkbart förefaller ha ätits under Ertebölle-tid. Ornamentiken från Kongemose-tid, t ex romboider på ett yxskaft, är omsorgsfullt utförd medan Ertebölle-tid uppvisar mer slarvigt utförd ornamentik.

Lars Larsson berättade om "*Rituella konstruktion och ritualplatser i Uppåkra*". Han gav en översikt av utgrävningen av Uppåkra, belägen ca 5 km sydväst om Lund. Här finns mycket tjocka kulturlager från K. f. till och med vikingatid. Delar av platsen har undersökts från 1996. En första undersökning skedde redan under 1930-

talet. Undersökning med metalldetektor har medfört många fynd, sammanlagt ca 20 000. De ger underlag för att påvisa olika aktiviteter och ett tidsperspektiv på bosättningen.

Kontakter med mellan- och central-europa antyds av flera fynd, t ex en stor samling matriser för tillverkning av guldgubbar. Spår föreligger av handel i form av arabiska mynt och vikter. Hantverket uppvisar hög kvalitet. En Oden-bild, 7-8 cm hög, antyder religiös aktivitet.

Särskilt ett utgrävt hus förknippas med rituella aktiviteter. Det är en 16 m lång och 7 m bred byggnad med tre tydligt synliga ingångar. Stolphålen är ca 2 m djupa. I huset påträffades bl a en märklig metallbägare, en glasskål samt glasskärvor. Dessa fynd är troligen från åren kring år 500 e.K. Vidare påträffades 120 guldgubbar med stor variation i motiv.

Fyndet koncentreras i huvudsak till det nordvästra stolphålet samt den östra gaveln. Den sydvästra ingången bedöms vara särskilt viktig från rituell synpunkt. I huset konstaterades minst 7 olika nivåer och samma grundplan från ca 200-talet till mitten av 800-talet. I husets omgivning (norr och syd om huset) har också gjorts märkliga fynd av vapen, sköldar och rikligt med benmaterial. Detta tyder på offer av olika slag från första århundradet e. K. till vikingatid. De förstörda vapnen – många lansar – kan knytas till Oden-kult. Huset beräknas ha hållit i 600-700 år och ha varit ganska högt.

Birgitta Härdhs anförande hade titeln *"Uppåkrabägaren – försök till tolkning"*.

2

Den unika metallbägaren påträffades i kulthuset 2001 tillsammans med en glasskål. Bägaren – 165 mm hög - är gjord i koppar med olika tillägg av silver och guld. Foten är i silver. Bägaren liknar senantikt glas. Runt bägaren finns 6 horisontella guldband/figurableck. Ett sjunde band nära foten är försett med vertikala skåror. Banden är kanske tillverkade omkring år 500 e. K. Bägare och band kanske inte är samtidiga. Möjligen har banden tillkommit senare.

Figurerna utgörs av människor och djur, t ex ormar. Dekorationen är gjord i stil I. Paralleller till figureblecken kan spåras i bl a metallbägare och reliefspanne från Himlinghöje, Själland, i reliefspannen från Grönby, Skåne samt i andra kärl av trä och glas liksom i två uroxhorn från Sutton Hoo.

Hur skall figurerna tolkas? De utgörs av människohuvuden i profil, ormar med vidöppna gap över människohuvuden, hästhuvuden mm. Det rör sig om parvisa representationer. Likheter finns med dekoration på guldraketeatrar. Ormen kan ha betraktats som ett skyddande väsen. Associationer kan göras med fruktbarhet, liv och död. Bägaren kan ha haft anknytning till föreställningar om en Valkyria. Den kan associeras med kult, ceremonier och kungliga samt religiösa centra. Sannolikt har bägaren tillverkats i Uppåkra.

Om *"Uppåkra och landskapet"* talade Joakim Thomasson och Mats Anglert. Thomasson framhöll bl a, att en plats som har lång kontinuitet i ett landskap har ett "högt platsvärde i ett biografiskt landskap". Uppåkra kan ses som en s k TELL. En sådan föreligger, när minst 3 generationer uppfört sina hus med

mellanliggande lager på samma plats. En TELL är en konstant referenspunkt i landskapet och återspeglar stabilitet i en föränderlig omvärld.

Anglert talade om tradition och medveten kulturlagerbildning och diskuterade frågor kring olika ortnamn och vad sådana kan förmedla för kunskap om en plats. Namn på ”-hög” ligger i de mest dynamiska områdena i Skåne, där förändringar har skett. Namn på ”-torp” antyder avgärda områden i relation till moderbebyggelse. Av intresse är att många ”torpplatser” i närheten av Uppåkra tyder på att de är äldre än namnet. En namnförändring torde ha ägt rum under någon tidpunkt och kan antyda någon form av intressekonflikt. Området runt Uppåkra har en stor koncentration av byar med ”-torpnamn”. Därmed skiljer sig området jämfört med byar norr och söder därom. Kanske representerar ”-torpnamnen” slutet på en domän.

Slutligen redogjorde Per Karsten för *”Lunds Universitets Historiska Museum. Från vetenskapskollektion till offentligt bildrum – en vision 2010”*. Han berättade om museets 200-åriga historia och dess nuvarande organisation och innehåll. Här finns en av Nordens största samlingar av medeltida träskulpturer samt en mycket stor myntsamling. Museet utgör en komplett treenighet i form av forskning, fyndhantering och förmedling. Karsten framhöll att det gäller att visa att museet existerar. Det görs genom tre separata introduktionsfilmer och genom att i år fira 200-årsjubileum.

Nils Ringstedt
Ordförande SAS

ÅRSMÖTET I LUND

Svenska arkeologiska samfundet höll årsmöte i Skulpturhallen på Antikmuseet i Lund den 19 april 2005. Årsmötet godkände förvaltningsberättelse och ekonomisk redovisning och gav styrelsen ansvarsfrihet för det gångna året. Förvaltningsberättelse och ekonomisk redovisning finns tillgänglig på samfundets hemsida. Förslag till reviderade riktlinjer för god arkeologisk praxis presenterades för årsmötet. En livlig diskussion utbröt där vissa ansåg att dokumentet borde omarbetas ytterligare. Efter omröstning antog årsmötet det presenterade förslaget med röstsiffrorna 12 för och 8 emot. Den nya styrelsen ska dock se till att riktlinjerna revideras i enlighet med de synpunkter som framfördes i diskussionen. Den nya styrelsen har följande sammansättning:

Ordf:	Nils Ringstedt
V Ordf:	Gunnel Ekroth
Sekr:	Anna Källén
Skattmästare:	Susanne Thedéen
Ord. ledamöter:	Sofia Andersson Gunhild Eriksdotter Lars Ersgård Martin Hansson Bent Syse Sabine Sten Bozena Werbart
Suppleanter:	Anders Gustafsson Gullög Nordqvist Dag Widholm

Ordförande Nils Ringstedt öppnar årsmötet.

Årsmötet avslutades med middag.

ARKEOLOGMÖTET 2006

Södertörns högskola har erbjudit sig att arrangera arkeologmötet 2006 med temat "Arkeologi i Samtiden". Årsmötet accepterade detta förslag. Styrelsen kommer att diskutera program och detaljer med företrädare för Södertörns högskola. Mer information kommer i Gjallarhornet under hösten.

ITALIEN-RESAN 2006

Intresset för att följa med på en arkeologisk resa i Italien 2006 har varit mycket stort. Vi har fått in många preliminäransmälningar. Det innebär att vi nu har möjlighet att planera resan, som sannolikt sker i slutet av september/början av oktober 2006. Klimatet är då behagligt. Om fler intresseansmälningar lämnas, placeras de på en väntelista. Den blir aktuell först i samband med slutanmälan, om det då uppstår vakanser. De som hittills anmält sig har förtur!

Nils Ringstedt
Ordförande SAS

FORSKNING KRING MEGALITGRAVAR PÅ IRLAND

INLEDNING

De bakomliggande orsakerna till framväxten av den monumentala arkitektur som uppträder i hela Europa under yngre stenålder har länge diskuterats inom arkeologin och den avhandling som jag arbetar med behandlar denna problematik ur ett landskapsperspektiv. De irländska megalitgravarna tillhör Europas äldsta monumentala byggnadsverk och det är dessa gravar som utgör avhandlingens material. Avhandlingen behandlar problemställningar kring megalitgravar, främst med inriktning på gravmorfologi, topografisk placering och relationen mellan olika s.k. gravtyper inom ett lokalt område, och även relationen mellan gravarna och landskapet de är uppförda i. På Irland har gravarna sedan länge delats in i olika typer främst med utgångspunkt från morfologiska karakteristika. Dessa olika typer av megalitgravar har i tidigare forskning tolkats härröra från kronologiskt åtskilda migrerande, eller invaderande, populationer som i olika migrationsvågor anlät till Irland och Storbritannien från olika platser i Europa och samtidigt fört med sig sina idéer och traditioner kring begravningspraktik. Undersökningar i modern tid indikerar dock att majoriteten av de irländska megalitgravtyperna är samtida, tvärtemot vad tidigare forskning gjort gällande.

En utgångspunkt för avhandlingsarbetet är bl.a. de resultat från analyser av C14-prover från megalitgravar, vilka utmanar den traditionella tolkningen av den megalitiska traditionen på Irland genom att påvisa de olika gravtypernas samtidighet snarare än en kronologisk succession av olika gravtyper. En annan utgångspunkt för valet av material och frågeställningar är den mängd frågetecken som kretsar kring relationen mellan samtida, men morfologiskt skilda, gravar i det lokala landskapet som ännu inte har rätats ut. I många lokala områden på Irland finns flera olika typer av megalitgravar lokaliserade nära varandra och avhandlingens fokus centrerar kring en idé om ett samspel mellan gravar inom lokala landskapsrum, dvs en korrelation mellan gravarnas utbredningsmönster, topografiska placering och morfologiska karakteristika.

KLASSIFICERINGS- PROBLEMATIK

Den traditionella klassificeringen av de irländska megalitgravarna i fyra huvudgrupper (s.k. court tombs, portal tombs, passage tombs och wedge tombs), är väl förankrad inom irländsk megalitgravsforskning sedan 1960-talet. Klassificeringen är främst baserad på gravarnas morfologi men ofta anges även andra kriterier som grund för klassificeringen. Ett problem med klassificeringen är att gravar exempelvis har klassificerats som gånggrifter trots att det inte har påträffats några spår efter en eventuell gång. Ytterligare problem med den traditionella klassificeringen är att flera gemensamma drag kan ses mellan de fyra huvudgrupperna, men också väsentliga skillnader inom respektive grupp.

Grunderna för klassificeringen kan således i många fall ifrågasättas. Istället för att tvinga in varje enskild grav i någon av de etablerade grupperna kanske vi borde behandla dem mer som individuella byggnadsverk – var och en med sin egen unika design.

MATERIAL & FRÅGESTÄLLNINGAR

Geografiskt sett är materialet avgränsat till Republiken Irland och Nordirland. I huvudsak fokuserar frågeställningarna på gravmorfologi, utbredningsmönster, kronologi och topografisk placering. Dessa fyra inriktningar bildar basen i avhandlingen. De centrala frågeställningarna inom avhandlingens ramar berör förhållandet mellan de olika gravtyperna och deras placering och utbredning i landskapet. I vissa områden dominerar det irländska landskapet av en enda enskild typ av megalitgrav, medan det i andra områden finns megalitgravar av olika typ lokaliserade nära varandra inom lokala områden. Analyser av motiven för megalitbyggande samhällen att uppföra olika gravtyper inom ett och samma lokala landskap har erhållit relativt liten uppmärksamhet men är något som avhandlingen fokuserar på.

KRONOLOGI

Den kronologiska sekvensen för olika gravtyper baserad på C14-dateringar som hittills blivit publicerade indikerar att minst tre av de fyra huvudgrupperna av megalitgravar på Irland i stort sett är samtida. Dessa är ”court tombs”, ”portal tombs” och ”pasage tomb”. Majoriteten av dateringarna centrerar kring det 4:e millenniet f. Kr. Några mycket tidiga dateringar sträcker sig dock ända tillbaka till det 5:e och t.o.m.

det 6:e millenniet f. Kr. Dessa tidiga dateringar har ibland setts som mycket kontroversiella eftersom dateringarna inte passar in i det etablerade mönstret och vissa dateringar har även kritiserats med utgångspunkt från oklara fyndkontexter. Den fjärde gravtypen, ”wedge tombs”, tycks vara något senare och många C14-dateringar från denna gravtyp tillhör neolitikums slutskede och tidig bronsålder. Fynden av neolitiska artefakter från utgrävda ”wedge tombs” tydliggör dock möjligheten till ett tidigare ursprung.

UNDERSÖKNINGAR I NORDIRLAND

I Nordirland och Republiken Irland finns idag ca 1500 megalitgravar registrerade och med anledning av det omfattande materialet behövs ett antal mindre lokala områden utses, vilka kan utgöra särskilda undersökningsområden där mer detaljerade analyser kan genomföras. Hittills har fältstudier genomförts i vissa delar av landet för att dels kunna avgöra vilka områden som kan utgöra sådana undersökningsområden, och dels för att dokumentera topografi och gravarnas morfologi i dessa områden.

En av de studieresor som genomförts gick till Nordirland där även en uppföljande studieresa ägde rum några månader senare, vilken var finansierad med hjälp av stipendium från Rosa och Valter Tengborgs Stipendiefond. Under de fältstudier som genomfördes här kunde två områden identifieras som särskilt intressanta och lämpliga att utgöra undersökningsområden för de djupanalyser som kommer att ligga till grund för avhandlingsarbetet. Kring staden Omagh, County Tyrone, i landets

inre delar finns ett mycket stort antal megalitgravar registrerade varav två av de tätare koncentrationerna besöktes under forskningsresans gång. Det ena området är beläget ca 1 mil direkt öster om staden Omagh kring byn Loughmacrory, där ett tiotal megalitgravar finns registrerade. Avståndet mellan megalitgravarna i Loughmacrory är mindre än två km och ibland bara några hundra meter. Området är mycket intressant då alla gravtyper, utom "passage tombs", finns representerade här. Det andra området i County Tyrone som besöktes under forskningsresan är beläget i byn Ballymackilroy, ca 2 mil direkt söder om Loughmacrory. Området ter sig intressant då en koncentration av fyra "passage tombs" är lokaliserade inom ett område som är ca 400x200 m stort. Ännu en "passage tomb" är lokaliserad mindre än 1 km norr om denna koncentration. Grupperingen av megalitgravarna kring Loughmacrory och Ballymackilroy är intressanta inte enbart i sig själva, utan även i förhållande till varandra. Dessa två relativt närbelägna områden påvisar skillnader i begravningspraktik, där ett område uppvisar gravar av flera olika typer och det andra endast en gravtyp.

Den andra studieresan till Nordirland genomfördes under juni månad 2004 i syfte att besöka Environment and Heritage Service i Belfast. Besöket kan ses som en uppföljning till de fältstudier som genomfördes i Nordirland tidigare under året och vars syfte alltså var att identifiera ett antal undersökningsområden lämpliga för de djupanalyser jag ämnar genomföra. Syftet med besöket till Environment and Heritage Service var att inhämta material kring de

enskilda gravar som är lokaliserade inom de båda områdena i County Tyrone. Beskrivningar av, och utgrävningsrapporter från, de enskilda gravar som ingår i undersökningsområdena visade att endast en av gravarna inom de båda områdena var utgrävd, dock ej i modern tid. Graven i fråga var ändå väl dokumenterad i flera omgångar, förmodligen med anledning av den rikliga förekomsten av s.k. megalitisk konst som dokumenterats på stenarna i konstruktionen. Gravarna är generellt sett väl dokumenterade och lämpar sig väl för att ingå i analyser kring morfologi, topografi och landskapsperspektiv.

TACK

Jag skulle vilja rikta ett stort tack till Svenska Arkeologiska Samfundet för tilldelning av stipendium ur Rosa och Valter Tengborgs Stipendiefond, samt till Helge Ax:son Johnsons Stiftelse för tilldelat resestipendium. Stipendierna från dessa båda stiftelser har helt finansierat studierna i Nordirland.

Annica Sterner
Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Avdelningen för arkeologi
Stockholms universitet

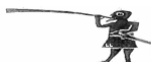

ÅRSavgIFT 2005

Styrelsen vill påminna de som ännu inte betalat in årsavgiften för 2005 att snarast göra så. Även i år är avgiften 100 kronor. Sedan några år tillbaka tar Samfundet ut en årsavgift för att täcka verksamhetens löpande kostnader. De som vet med sig att de ännu inte betalat

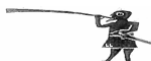
årsavgiften för 2005, gör så snart på postgiro 35 12 10-0, Svenska Arkeologiska Samfundet. Liksom tidigare önskar redaktionen också att fler meddelar en övergång till att få Gjallarhornet på e-post. Skicka därför också era e-postadresser eller förändringar av dessa snart till

Bent Syse
Upplandsmuseet
S:t Eriks gränd 6
753 10 Uppsala
bent.syse@uppmus.se

GJALLARHORNET

Deadline för nästa Gjallarhornet är den 15 september. Bidrag skickas till Martin Hansson, epost martin.hansson@smalandsmuseum.se Du vet väl att du kan få Gjallarhornet per epost!? Skicka din epostadress till Bent Syse – bent.syse@uppmus.se.

AKTUELLA HEMSIDOR

Värt att notera är Samfundets två intressanta hemsidor. Besök Samfundet på www.arkeologiskasamfundet.nu och se allt om Current Swedish Archaeology på www.currentswedisharchaeology.org

HILDEBRANDSPRISET TILL CHRISTIAN LOVÉN

Svenska Fornminnesföreningen har vid sitt årsmöte 27 april år tilldelat Christian Lovén Hildebrandspriset för hans betydelsefulla forskning om vårt lands medeltida arkitektur.

Christian Lovén disputerade 1996 på en i uttryckets båda betydelser tungt vägande avhandling om *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Det är ett ämne som tidigare forskning ägnat mycket mindre intresse och utrymme åt än den har gjort åt våra medeltida kyrkor. Christian Lovéns avhandling botar med besked denna brist. Han behandlar där såväl kungamaktens som biskoparnas och frälsets borgar i medeltidens svenska rike, som ju även omfattade Finland. Dessutom beskriver Lovén i detta sitt magnum opus även skansar och tillfälliga befästningar, frälsets befästa sätesgårdar, på olika sätt befästa kyrkor samt städernas befästningar i form av ringmurar och andra försvarsverk. Till sist ägnas befästningslämningar med okänd bakgrund ett fylligt kapitel. Beträffande varje objekt har Christian inte bara gått igenom den tidigare vetenskapliga litteratur som finns och skriftliga källor i den mån sådana existerar utan också undersökt varje försvarsverk på plats vare sig det är en kvarstående och senare mer eller mindre ombyggd borg, en ruin eller numera endast i terrängen knappt skönjbara rester av ett försvarsverk. Allt redovisas med grundliga beskrivningar och när det gäller viktigare borgar också

med ritningar av deras planer och läge i terrängen. Det finns även sammanfattande, analyserande och jämförande kapitel i detta mäktiga lärdomsprov. Detta skulle ha imponerat som resultat av ett teamwork – att det istället är en mans verk väcker förvisso beundran.

Christian Lovén har senare ägnat en uppsats åt de obefästa "Folkungapalatsen och deras efterföljare" tryckt i den hans lärare Anders Åman tillägnade festskriften, som han också var redaktör för (2000). I en annan uppsats redovisar han sin inventering av våra "Kloster, klosterliknande inrättningar och klostertraditioner", publicerad i *Formvännen* 2001. Senast har han skrivit om "Erikskulten i Uppsala. Dubbelhelgonet och den långa stationsvägen" i *Årsboken Uppland* 2004. Inom ett stort pågående projekt gällande Uppsala domkyrka arbetar Lovén nu med att utforska dess medeltida byggnadshistoria. Vi önskar honom all framgång med denna centrala forskningsuppgift.

Det är en glädje att å Svenska Fornminnesföreningens vägnar få utdela årets Hildebrandspris till en så grundlig, nytänkande och produktiv forskare som Christian Lovén, vilken tagit sig an studiet av stora och väsentliga ämnen inom vår medeltida arkitektur.

Jan Svanberg   Nils Ringstedt
Ordförande   Vice ordförande